

بسم الله الرحمن الرحيم

www.ketab.ir

☐ بانی از نگاه اسلام

موضوع:

فقه استدلالی: ۱۶۹ (فقه و حقوق: ۳۲۸)

گروه مخاطب:

- تخصصی (طلاب، دانشجویان و پژوهشگران و اساتید حوزه و دانشگاه)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۱۸۹۵

مستقیم انتشار (چاپ اول و باز چاپ): ۴۵۸۰

فیاض، محمد اسحاق، ۱۹۳۴ -

بانک از نگاه اسلام / محمد اسحاق فیاض؛ ترجمه محمدجواد برهانی. - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۸۹.

[۲۶۸] ص. - (مؤسسه بوستان کتاب: ۱۸۹۵) (فقه و حقوق: ۳۲۸، فقه استدلالی: ۱۶۹)

ISBN 978- 964 - 09 - 0634 - 7 - ۳۲۰۰ تومان

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیاض.

ص. ع. به انگلیسی: Ayatollah Muhammad-Ishaq Fayyaz, Banks from the Perspective of

Islam

عنوان اصلی: احکام البنوك و الاسهم و السندات و الاسواق المالیه (البورصه).

کتابنامه به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. بانک و بانکداری (فقه). ۲. بورس (فقه). ۳. استاد بهادر (فقه). ۴. سود سهام (فقه). الف. برهانی، محمدجواد، ۱۳۵۰ - مترجم. ب. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب. ج. عنوان. د. عنوان: احکام البنوك و الاسهم و السندات و الاسواق المالیه (البورصه). فارسی.

۲۹۷ / ۴۸۳۳

BP ۲۳۰ / ۲۲ / ۹ الف ۳۰۴۱

{۲۹۷ / ۳۷}

[BP ۱۹۸ / ۶ / ۲ ب ۹۲۰۴۱]

۱۳۸۹

بانک از نگاه اسلام

آية الله محمد اسحاق فياض

ترجمه: محمد جواد برهانی

بوستی
۱۳۸۹

بانک از نگاه اسلام

- نویسنده: آیه الله محمد اسحاق فیاض • مترجم: محمدجواد برهانی
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: اول / ۱۳۸۹ • شمارگان: ۲۰۰۰ • بها: ۳۲۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است

printed in the Islamic Republic of Iran

- ❖ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفایه)، ص پ ۹۱۷ / ۳۷۱۸۵ تلفن: ۷۷۴۲۱۵۵-۷ نمابر: ۷۷۴۲۱۵۴ تلفن پخش: ۷۷۴۳۲۲۶
- ❖ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)
- ❖ فروشگاه شماره ۲: میدان فلسطین، خ طوس، کوچه تبریز، پلاک ۳۰، تلفن: ۸۹۵۶۹۲۲ - ۹۳۹۵۹۹۲۰۸۹
- ❖ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۲۲۳۳۶۷۲
- ❖ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۲۲۲۰۳۷۰
- ❖ فروشگاه شماره ۵: اصفهان، میدان انقلاب، جنب سینما ساحل، تلفن: ۲۲۱۱۷۱۲
- ❖ فروشگاه شماره ۶ (ویژه جوانان): قم، ابتدای خیابان شهدا، تلفن: ۷۸۳۷۱۰۲
- ❖ بخش پکتا (بخش کتب اسلامی و انسانی)، تهران، خ حافظ، ترسیده به چهار راه کالج، نبش کوچه بامشاد، تلفن: ۸۸۹۴۰۳۰۳
- ❖ نمایندگی های فروش کتاب مؤسسه در داخل و خارج کشور (ضمیمه برگه نظرخواهی آثار انبهای کتاب)

اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS) یا ارسال شماره همراه خود به ۱۰۰۰۰۴۱۵۵ و یا ارسال درخواست به:

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: <http://www.bustaneketab.com>

با قدردانی از همکاری که در تولید این اثر نقش داشته اند:

اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب: جواد آهنگر • سرپرستار: ابوالفضل طریقه دار • ویراستار: مهدی محمدی • نمایه ساز: فرج الله جهاندوست • چکیده عربی: سهیل خانفی • چکیده انگلیسی: مریم خانفی • فیبا: مصطفی محفوظی • مسئول واحد حروفنگاری: احمد مؤتمنی • حروفنگار: محمد سلامت • اصلاحات حروفنگاری و صفحه آرایی: حسین محمدی و احمد مؤتمنی • کارشناس و کنترل نمونه خوانی: محمدجواد مصطفوی • نمونه خوانی: مرتضی عراقی • نظارت و کنترل آماده سازی و بازخوانی نهایی متن: بیژن سهرابی • کنترل فنی صفحه آرایی: سیدرضا موسوی منش • کارشناس طراحی و گرافیک: مسعود نجابتی • طراح جلد: مسعود صفارنژاد • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی • اداره آماده سازی: حمید رضا تیموری • کارشناس بازاریابی و ارتباط با چاپخانه ها: امیرحسین مقدم منش • اداره چاپخانه: مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی.

فهرست

۱۵	مقدمه مترجم
۱۵	آشنایی با زندگی علمی مؤلف
۱۶	حیات علمی
۱۷	وفات مادر و هجرت به مشهد مقدس
۱۷	اندیشه رسیدن به نجف
۱۹	در محضر استادان
۲۰	دوره خارج
۲۰	نوشتن تقریرات
۲۱	آغاز شهرت علمی
۲۲	تدریس
۲۳	شورای استفتا
۲۵	تألیفات
۲۵	آثار چاپ شده
۲۷	نگاهی بر اندیشه اقتصادی آیه الله فیاض

- ۲۸..... آزادی فعالیت اقتصادی در چارچوب شرع
- ۳۰..... اقتصاد اسلامی مبتنی بر عدالت اجتماعی
- ۳۱..... نظارت دولت اسلامی بر بنگاه‌های اقتصادی
- ۳۲..... اقتصاد اسلامی و جهان‌بینی اسلامی
- ۳۳..... اقتصاد اسلامی مبتنی بر جهان‌بینی توحیدی
- ۳۳..... تأثیر باور به معاد بر اقتصاد
- ۳۴..... جهان‌بینی اسلامی و دگرگونی در خواسته‌های انسان
- ۳۵..... نگاه متفاوت به مال و ثروت در اسلام
- ۳۵..... توجه به ارزش‌ها در نظام اقتصادی اسلام
- ۳۶..... مروری بر تاریخچه، کارکرد، تکامل و مشکلات بانکداری
- ۳۸..... بانک الکترونیکی
- ۳۹..... بانکداری در کشورهای اسلامی و مشکلات فرارو
- ۴۰..... نیم‌نگاهی به کتاب احکام البنوک
- ۴۵..... **پیش‌گفتار**
- ۴۵..... تعیین دایره حرمت قرض ربوی در بانک
- ۴۶..... الف) طبیعت شغلی
- ۴۶..... ب) شرایط جدید کار بانکی
- ۴۷..... **مقدمه**
- ۵۳..... بانک‌ها و مؤسسات دولتی و چگونگی مالک شدن سپرده‌ها
- جایگزین‌های شرعی برای معاملات ربوی در بانک‌های سنتی و
- ۵۷..... **مؤسسات مالی**
- ۵۷..... نگاهی گذرا به احکام بانک‌ها در پرتو بررسی فقه اسلامی

۵۸	نوع اول: اعطای وام‌های بابره
۵۹	جایگزین اول؛ عقد مضاربه
۶۶	تقسیم سود بین صاحبان سرمایه و صاحبان کار
۶۶	تقسیم سود
۷۱	جایگزین دوم؛ عقد وکالت
۷۲	جایگزین سوم؛ بیع مرابحه
۷۴	جایگزین چهارم؛ بیع سلم (پیش فروش)
۷۵	جایگزین پنجم؛ شرکت
۷۶	جایگزین ششم؛ تبدیل قرض به بیع
۸۲	نتیجه‌گیری
۸۴	نوع دوم: خدمات بانکی در جنبه‌های مختلف حیات اقتصادی
۸۴	اول: علاج دین‌های راکد
۸۵	دوم: بیمه، ارکان بیمه و بررسی شرعی آن
۸۷	دریافت قیمت چک‌ها و چگونگی وجه شرعی آن
۸۷	دریافت قیمت چک‌ها
۹۵	حواله داخلی و وجه فقهی آن
۹۹	حواله خارجی و مسئله فقهی آن
۱۰۲	حواله به غیر طلبکار
۱۰۲	تنزیل سفته و حکم شرعی آن
۱۰۷	سفته‌های صوری
۱۱۱	وصول چک تجارتي و مسئله فقهی آن
۱۱۱	وصول اسناد بازرگانی

- ۱۱۵..... پذیرفتن اسناد بازرگانی از سوی بانک
- ۱۱۶..... ضمانت یا کفالت بانکی و حکم شرعی آن
- ۱۲۳..... کارمزد کفالت
- ۱۲۴..... بازکردن حساب اعتماد و حکم شرعی آن
- ۱۲۶..... بازکردن اعتماد مستندی
- ۱۴۷..... اعتبار شخصی و حکم فقهی آن
- ۱۴۷..... دریافت کارمزد در صورت موجودی داشتن مشتری در بانک
- ۱۴۹..... دریافت کارمزد در صورت موجودی نداشتن مشتری در بانک
- ۱۵۱..... نگهداری کالا و شروط آن از نظر شرعی
- ۱۵۵..... تنزیل اسناد بازرگانی و حکم فقهی آن
- ۱۵۶..... توضیح مسئله
- ۱۵۹..... وام و سود بانکی و حکم شرعی آن
- ۱۶۱..... تبدیل ارز و حکم شرعی آن
- ۱۶۳..... خرید و فروش ارز خارجی و حکم شرعی آن
- ۱۶۴..... حواله خارجی بانکی و حکم شرعی آن
- ۱۶۷..... سپرده‌های بانکی
- ۱۷۱..... چک‌های بانکی و حکم شرعی آن
- ۱۷۵..... کارت‌های اعتباری
- ۱۷۷..... انواع کارت‌های اعتباری و حکم شرعی آن‌ها
- ۱۷۷..... نوع اول) کارت اعتباری نقدی یا بدهکار
- ۱۷۷..... نوع دوم) کارت اعتباری عادی
- ۱۷۸.....

۱۷۹	رابطه بین سه طرف کارت اعتباری و حکم شرعی آن‌ها
۱۷۹	۱. رابطه بین صادرکننده کارت اعتباری و دارنده آن
۱۷۹	صورت اول) ضمانت عقدی
۱۸۰	صورت دوم) قبول حواله
۱۸۲	۲. رابطه بین دارنده کارت و تاجر
۱۸۳	۳. رابطه بین تاجر و صادرکننده کارت
۱۸۴	گرفتن کارمزد کارت‌های اعتباری و احکام فقهی آن
۱۹۲	نتیجه مباحث مربوط به کارت‌های اعتباری
۱۹۵	سهام و اسناد
۱۹۵	تعریف سهام
۱۹۵	شرکت سهام‌داران
۱۹۶	اقسام شرکت سهامی
۱۹۶	قسم اول) شرکت سهامی حلال
۱۹۶	قسم دوم) شرکت سهامی حرام و یا مخلوط به حرام
۱۹۶	قسم سوم) شرکت سهامی حلال بدون تقید به حلال
۱۹۷	مشارکت در این شرکت‌ها از لحاظ شرعی
۱۹۹	بازار بورس یا بازار خرید و فروش سهام و اسناد
۱۹۹	بازار غیرمنظم
۱۹۹	بازار منظم
۲۰۲	تبیین گردش سهام از نظر شرع و اقسام آن
۲۰۲	وجه اول) معامله به صورت عاجل
۲۰۲	وجه دوم) معامله به صورت پیش فروش

- ۲۰۳..... وجه سوم) معامله به صورت نسیه.
- ۲۰۳..... وجه چهارم) معامله به صورت مؤجل.
- ۲۰۵..... وجه پنجم) تفاوت قیمت در صورت خرید نقدی و نسیه.
- وجه ششم) خرید و فروش به صورت پرداخت تمام قیمت و یا جزء آن
- ۲۰۶.....
- ۲۰۷..... وجه هفتم) خریداری کوتاه مدت.
- ۲۰۹..... وجه هشتم) فروش دراز مدت.
- ۲۱۰..... وجه نهم) فروش قبل از قبض.
- ۲۱۲..... معامله سهام قسم دوم از شرکت های سهامی.
- ۲۱۲..... معامله و گردش سهام قسم سوم از شرکت های سهامی.
- ۲۱۶..... شرکت های سهامی در کشور غیر اسلامی.
- ۲۱۷..... حکم سپیم شدن در این شرکت ها از نظر شرعی.
- ۲۱۷..... حکم گردش و تجارت سهام این شرکت ها.
- ۲۱۹..... اسناد و انواع آن.
- ۲۱۹..... اسناد شرکت های تجاری، صنعتی، خدماتی و مانند آن.
- ۲۱۹..... تعریف سند.
- ۲۱۹..... جدول مشترکات و تفاوت های بین سند و سهام.
- ۲۱۹..... مشترکات.
- ۲۲۰..... تفاوت ها.
- ۲۲۰..... تجارت با سند.
- ۲۲۲..... خلاصه.
- ۲۲۳..... اسناد حکومتی.

۲۲۴	اسناد شرکت‌های خصوصی
۲۲۴	اسناد یا اوراق قرضه (مضاربه)
۲۲۷	معامله در بازار بورس و حکم آن از نگاه اسلام
۲۲۷	پول‌های طلایی و نقره‌ای
۲۲۸	پول رایج کشورها (اسکناس)
۲۲۹	کالا
۲۳۱	غله (طعام)
۲۳۲	بازار اختیارات یا خرید و فروش حق اختیار
۲۳۵	تبیین حق اختیار خرید از لحاظ شرعی
۲۳۷	توضیح حق اختیار از لحاظ شرعی
۲۴۰	شروط صحت قرارداد اختیار
۲۴۱	اختیار در ارز
۲۴۲	حکم خرید اختیار ارز
۲۴۳	قراردادهای مستقبلی و احکام فقهی آن
۲۴۶	احکام فقهی عقود مستقبلی

نمایه

۲۵۵	آیات
۲۵۵	اعلام
۲۵۶	موضوعات

مقدمه مترجم

آشنایی با زندگی علمی مؤلف

آیه الله شیخ محمد اسحاق فیاض از مراجع بزرگ حوزه علمیه نجف است که بعد از رحلت استادش آیه الله العظمی خونی رحمه الله کرسی تدریس دروس خارج حوزه علمیه نجف را به عهده گرفت و در طول سال های سخت و دشواری که بر عراق و حوزه نجف گذشت، هرگز کرسی تدریس را رها نکرد و تا امروز شاگردان زیادی را تربیت نمود.

در زندگی نامه آیه الله فیاض آمده است: از دیگر نوایغ روزگار که شاگرد امام خونی می باشد علامه بزرگ محقق بی مانند، حضرت آیه الله شیخ محمد اسحاق فیاض - دام ظلّه - است و ما اکنون در بیان سطری از زندگی آثار علمی و خدمات ایشان هستیم.^۱

آیه الله فیاض در سال ۱۹۳۰ م (۱۳۰۹ ش) در روستای «صوبه جاغوری» از توابع غزنی (در جنوب پایتخت افغانستان)، دیده به جهان گشود و

۱. عبدالمجید خونی، نبذة مختصرة من حياة الشيخ الفياض، ص ۳.

محمد اسحاق دومین فرزند خانواده بود. پدرش محمدرضا، کشاورز ساده‌ای بود که پیش بعضی از مالکین ده، کار می‌کرد و با کد یمین و عرق جبین قوت لایموت خانواده‌اش را تهیه می‌کرد.^۱

در کشوری که آیه‌الله فیاض دیده به جهان گشود، بی‌عدالتی‌ها، تبعیض‌ها و ستم‌های فراوانی به چشم می‌خورد که گروه و مذهبی - که محمد اسحاق فیاض به آن تعلق داشت - بیش از دیگران قربانی تبعیض‌ها و ستم‌های زمانه خود بود. تشویق‌های پدر و تدین وی در سرکشت آیه‌الله فیاض تأثیر زیادی داشت که همواره پدر آیه‌الله فیاض آرزو داشت فرزندش در حوزه درس بخواند و عالم گردد. استعداد فوق‌العاده محمد اسحاق فیاض و تشویق‌های اساتید وی در مدرسه «او تقول جاغوری» و به‌ویژه ارتباط نزدیک وی با پدرزنش، علامه مدرّس افغانی در نجف و فضای دینی و تحصیلی نجف و بیش از همه شخصیت علمی استادش آیه‌الله العظمی خوئی^(ره) در تکوین شخصیت آیه‌الله فیاض نقش برجسته‌ای ایفا نمودند.

حیات علمی

آیه‌الله فیاض در دامان پرمهر مادر و در سایه‌سار لطف و عنایت پدر رشد و نمو کرد و در سن پنج سالگی، به مکتب‌خانه قریه پا نهاد و پس از فراگیری قرآن کریم و برخی از کتاب‌های ادبی، فارسی و عربی، رهسپار

مدرسه علمیه «اوتقول» شد و چندین سال در محضر مؤسس پارسا و فاضل آن، حجة الاسلام والمسلمین شیخ قربان علی وحیدی و ادیب و مدرس شهر، حجة الاسلام شهید رمضان علی شریفی کسب علم و تحصیل معرفت کرد.^۱

وفات مادر و هجرت به مشهد مقدس

پس از وفات مادر، فیاض برای ادامه تحصیل، از مدرسه «اوتقول» به شهر مشهد مقدس هجرت کرد. اگر چه او وارد مشهد مقدس شد و به بخشی از آرزویش دست یافت، اما عشق به نجف همچنان در قلبش شراره می زد و زبانه می کشید. شیخ محمد اسحاق مدت یک سال در مدرسه «حاج حسن» - که در منطقه بالاخیابان (در حال حاضر بعد از توسعه حرم امام رضا علیه السلام) این مدرسه خراب شده و محل این مدرسه جزء صحن های توسعه یافته و تازه تأسیس قرار گرفته - مستقر شد و در این مدت، کتاب های حاشیه ملا عبدالله، (م ۹۸۱) و بخشی از کتاب مطول رانزد استاد کل و ادیب بی مانند و شهر آن زمان، شیخ محمد حسین نیشابوری، معروف به ادیب نیشابوری فراگرفت.

اندیشه رسیدن به نجف

گرفتاری و مصایب (که خواسته و ناخواسته هرکسی با آن مواجه می شود) نتوانست طالب کوشا و پرتلاش را از هدفش (که بلوغ در دانش و

۱. عبدالمجید ناصری، مشاهیر تشیع در افغانستان، ج ۱، ص ۱۳۱.

رسیدن به حوزه علمیه نجف بود) باز دارد، بلکه گرفتاری و مصایب او را برای ادامه راه مصمم تر می کرد و به همین خاطر بود که همیشه در فکر نجف بود و همواره از راه رسیدن به نجف سؤال نموده، راه های مختلف را جست و جو می کرد. آیة الله فیاض در سال ۱۳۶۹ ه.ق وارد نجف شد. محیط اجتماعی و مذهبی نجف، مانند سایر کسانی که برای اولین بار وارد نجف می شوند، بر او تأثیر مثبت بسیار زیادی گذاشت؛ زیرا زهد علما، عادات اجتماعی و فرهنگ عمومی آن به گونه ای است که انسان را می سازد و بر معنویات انسان تأثیر زیادی دارد. پیش کسوتان در این محیط دینی به گونه ای زندگی کرده اند که اقوال و افعال آن ها فقط برای خدا بوده و اگر سخن می گفتند، فقط از راستی و هدایت می گفتند و هر گاه سکوت می کردند، سکوتشان تفکر، یاد خدا و اصلاح امت بوده و اگر کاری انجام می دهند، خیر و برادری و دشمنی ایشان نیز فقط برای خداست.

حضرت آیة الله شیخ محمد اسحاق فیاض، یکی از آن کسانی است که به نجف اشرف هجرت کرد و از سرچشمه علم نوشید و در مدارس آن جا تربیت یافت و متخلق به آداب و اخلاق آن گردید.

او ابتدا یک طلبه کوشا بود و بعد استادی بارز شد، تا این که یکی از کبار و زعمای حوزه گردید و مهم ترین مسئولیت اداره درس و پیشوایی مردم و مرجعیت به عهده ایشان قرار گرفت.

آیة الله فیاض وقتی وارد نجف شد، جوانی هجده ساله بود و در راه رسیدن به نجف، تجارب گوناگون را در زندگی کسب کرده بود و درحالی که کوله باری از تجارب و اخلاق و عادات شهرها و مردمان مختلف را به همراه داشت، وارد نجف شد.

شیخ محمد اسحاق فیاض درباره آغاز ورود خود به حوزه نجف می‌گوید:
ابتدای ورود ما به نجف، بعد از سال فوت آیه‌الله العظمی سید ابوالحسن
اصفهانی، اواخر دوران ملکی و اوایل مرجعیت سید محسن حکیم بود
و طلاب دینی در نهایت فقر و مشکلات اقتصادی زندگی می‌کردند.

در محضر استادان

شیخ فیاض از همان روز اول که وارد نجف شد و در مدرسه سکنا
گزید، بدون هیچ معطلی و سستی و تنبلی، با عشق و ذوق، علاقه و پشتکار
مشغول به درس و بحث شده تا آنچه را در مدرسه روستای منطقه‌اش و یا
در حوزه علمیه مشهد مقدس خوانده و ناقص مانده بود تمام کند؛ از این رو
کتاب قوانین الاصول، حاشیه ملا عبدالله و بخشی از کتاب لمعه را نزد
مرحوم شیخ میرزا کاظم تبریزی خواند و بخش دیگر لمعه را نزد مرحوم
سید اسدالله مدنی و شیخ میرزا علی فلسفی تمام کرد و باقی مانده کتاب
مطوّل را نیز نزد علامه مدرّس افغانی پایان بخشید.

بعد از آن که طالب پرتلاش ما به مرحله سطح عالی ارتقا یافت تا
شایستگی آن یابد که در درس خارج؛ یعنی مرحله فوق تخصص حوزه راه
یابد، کتاب‌های کفایة الاصول آخوند خراسانی و رسائل و مکاسب شیخ
انصاری را نزد مرحوم شیخ مجتبی لنگرانی فرا گرفت و در خلال همین
سال‌ها، آنچه را که از دوره مقدمات و سطح خوانده بود، برای طلاب
تدریس می‌کرد و این نوع درس خواندن و تدریس در نظام آموزشی حوزه
و به ویژه حوزه علمیه نجف، مرسوم و متعارف است و طلبه از همان دوره
ابتدایی با تدریس، شیوه‌های آموزشی و... آشنا می‌شود تا به مرحله سطح

عالی می‌رسد. طلاب درس خوان و کوشا دوره سطح عالی را ظرف پنج سال تمام می‌کنند، اما علامه فیاض این مرحله را همراه با درس‌هایی که قبلاً فرا گرفته بود، در کمتر از پنج سال تمام کرد و خیلی زود به مرحله درس خارج راه یافت و در درس خارج علمای بزرگ و مراجع حاضر شد.

دوره خارج

پس از اتمام سطح عالی حوزه، آیه‌الله فیاض در آغاز ۲۲ سالگی وارد بحث و درس خارج شد، ابتدا از چندین درس خارج که بزرگان حوزه نجف برپا کرده بودند، بهره برد و تجربه کرد و سرانجام حلقه درس بزرگ‌ترین و مشهورترین استاد خارج، حضرت آقای خوئی را برگزید و پس از سال‌ها تلاش شبانه‌روزی، بدون تعطیلی و تعلل، در درس خارج فقه و اصول ایشان حاضر شده، با دقت و وسواس علمی، مباحث استاد را تقریر کرد.

نوشتن تقریرات

علما و فضلاء حوزه، معمولاً محاضرات استاد را حین تدریس و یا بعد از پایان جلسه درس، به طور خلاصه یا کلمه به کلمه می‌نویسند و بعد از پایان جلسه درس، آن را با دیگر هم‌کلاسی‌های خود مباحثه و تقریر می‌کنند و آن درس‌ها را بعد از تحقیق و مراجعه به مصادر ارائه شده از طرف استاد، استخراج مواد و منابع درس، مقایسه بین آرای بزرگان، مناقشه در آرا و نظرات ایشان و استدلال بر نظریه مختار خود، به طور دقیق و منظم می‌نویسند و به استاد عرضه می‌کنند تا استاد، صحت و اتقان نظرات خود و

قوت علمی و اجتهادی نویسنده را گواهی کند تا آن را به عنوان شاهد گویای اجتهاد خود، نشر کند و این نوشته‌ها و کتاب‌ها در حوزه به «تقریرات» معروف است.

از ابتدای حضور علامه فیاض در درس خارج آیة‌الله العظمی خوئی، روش ایشان چنین بود که ابتدا درس را برای هم‌کلاسی‌های خود تبیین و تقریر می‌کرد و آن تقریرات را، روز بعد می‌نوشت تا این که تقریرات دور پنجم درس خارج اصول فقه استاد خود خوئی را تکمیل کرد و آن را المحاضرات نام نهاد.

آغاز شهرت علمی

در نظام آموزشی حوزه رسم بر آن نیست که طلبه در یک دوره معین درس بخواند و امتحان دهد تا دارای شهرت و عنوان شود، بلکه شهرت علمی و فضل و فرزاندگی یک طلبه در گرو آن است که چند سالی به‌طور مستمر در درس استاد حاضر شود، تدریس و مباحثه کند، در مجالس علمی نظرات نوین طرح کند و نظرات دیگران را به نقد و مناقشه گیرد. در رأس همه این‌ها، تقریرات درس و ارائه آن به استاد و تأیید کتبی استاد است که در اصطلاح حوزه، معروف به «تقریظ استاد» می‌باشد و ارزش تقریظ و شهرت علمی نویسنده تقریرات، تابع شهرت علمی استاد است. در تقریظ امام خوئی بر تقریرات علامه فیاض - که در مقدمه جزء اول کتاب المحاضرات چاپ شده - آمده است:

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء و

المرسلین محمد و عترته الطیبین الطاهرین، واللجنة الدائمة علی
أعدائهم أجمعین إلى يوم الدين، وبعد:

فإني أحمد الله تعالى علی ما أولاني به من تربية نفر من ذوی
الكفاءة واللباقة حتی بلغ الواحد منهم تلو الآخر درجة راقية
من العلم والفضل، وممن وفقت لرعايته وحضر أبحاثي العالية فی
الفقه والأصول هو قرّة عيني العلامة المدقق الفاضل الشيخ محمد
إسحاق الفیاض - دامت تأييداته - وقد عرض علی الجزء الأول من
کتابه (المحاضرات فی أصول الفقه) الذي کتبه تقریراً لأبحاثي
بأسلوب بلیغ وإمام جدير بالإشادة والإعجاب، وإني أبارک له هذا
الجهد المیمون وأسأله تعالى أن یوفقه لإتمام مرامه، إنه ولی
التوفیق. (فی ۶ جمادی الثانية/سنة ۱۳۸۲ هـ).

در این تقریظ، مرحوم خوئی برای شاگردش توصیفاتى نوشته که برای
کمر کسی نوشته است. همان گونه که مشاهده می کنید، در این تقریظ،
فیاض به «نور چشم، علامه، مدقق و فاضل» توصیف شده است.

با توجه به تاریخ تقریظ - که مطابق با ۱۹۶۲/۱۱/۴ م؛ تاریخ چاپ کتاب
می باشد - در این هنگام، علامه فیاض در سنین جوانی بوده است و از آنچه
که استادش در حق او گفته، جایگاه، مقام علمی و فضل وی بر ما آشکار
می گردد. از همان زمان استادش او را دوست می داشت، تقدیر می کرد و از
بزرگان می شمرد.

تدریس

در زمان حیات و بعد از رحلت امام خوئی، شیخ فیاض یکی از

استادان بارز و مشهور حوزه نجف بود؛ به گونه‌ای که در درس و بحث ایشان کتاب‌های مشهور سطح عالی مثل رسائل، کفایه و مکاسب را روزی چند بار در مسجد معروف «هندی» تدریس می‌کرد، چنان‌که این مرحله را ده سال در دانشگاه دینی نجف - که مرحوم محمد کلانتر آن را تأسیس کرده بود - تدریس می‌کرد تا این‌که سال ۱۹۷۸م در مدرسه سید محمد کاظم یزدی کوچک، واقع در محله «العماره»، درس و تدریس دوره خارج را آغاز کرد و هنگامی که مدرسه دارالعلم معروف تأسیس و افتتاح شد، درس خارج خود را به آنجا انتقال داد و تا هنگام تخریب آن مدرسه ادامه داشت. پس از آن، جلسه درس را در یک دوره کمی به مسجد بزرگ هندی منتقل کرد، سپس به مدرسه یزدی - که مرحوم سید کاظم یزدی مرجع بزرگ رحمه الله آن را تأسیس کرده بود - انتقال داد که بسیاری از طلاب در آن شرکت می‌کردند و بسیاری از آن فضلا بحوث ایشان را به امیدی که یک روز چاپ شود، تقریر و مکتوب می‌کردند. بعد از سقوط صدام نیز آیه الله فیاض دروس خارج اصول و فقه خود را در دفتر خود برای شاگردان مکتب اهل بیت علیهم السلام ارائه می‌کند که تعداد زیادی از فضلا در آن شرکت می‌کنند و هم‌زمان دروس ایشان از طریق سایت و به روز در دسترس علاقه‌مندان قرار می‌گیرد.

شورای استفتا

معروف است که مراجع عظام شورایی از خاصان، مقربان و علمای بارز از شاگردانشان تشکیل می‌دهند و این شورا موسوم به شورای استفتا است که برای جواب دادن به نامه‌ها و پرسش‌هایی که از سوی هزاران

تن از مقلدان ایشان از سراسر جهان به ایشان می‌رسد، تشکیل می‌گردد و این گروه آن سؤال‌ها را مورد بحث، تحقیق و مناقشه قرار می‌دهند تا به رأی صحیح شرعی از نظر آن مرجع تقلید دست یابند و آن را در جواب سؤال‌های رسیده بنویسند. گاهی یک سؤال روزها وقت این گروه را به خود اختصاص می‌دهد تا به امضای مرجع تقلید برسد.

مرجعیت امام خوئی بیش از ۲۵ سال طول کشید که استادان حوزه و بزرگان از شاگردان ایشان از جمله دانشمند شهید و دانای بی‌مانند شهید سید محمدباقر صدر برای اعلیت ایشان اجماع کردند و مقلدان ایشان در سراسر جهان زیاد شد و هر روز ده‌ها استفتا به زبان‌ها و لغات مختلف از گوشه گوشه عالم به دفتر می‌رسید، لذا امام دستور داد که چنین شورایی از میان علما و مجتهدان بزرگ از شاگردانشان برای جواب دادن به استفتائات تشکیل شود و حضرت علامه فیاض به‌علت دارا بودن مقامات عالی علم و فضل و قرب مقام علمی در نزد امام خوئی، یکی از افراد این شورای استفتا بود و بیش از ۲۵ سال تا روزهای آخر عمر امام خوئی ادامه داشت، چنان‌که معروف است در آن شورا، علمای بزرگی حضور داشتند که همگان به مقام مرجعیت رسیدند؛ از جمله آن‌ها می‌توان به آیات عظام: سید علی بهشتی، سید مرتضی خلیلی، سید محمد روحانی، میرزا علی غروی، شهید باقر صدر، میرزا جواد تبریزی، وحید خراسانی، سید تقی قمی، میرزا علی فلسفی، سید علی سیستانی و بسیاری دیگر از علمای کبار و مجتهدان و اساتید حوزه‌های علمیه اشاره کرد.

تالیفات

با وجود مسئولیت‌های مهمی که شیخ معظم دارد، از مرجعیت دینی گرفته تا رسیدگی به وضع مؤمنین، القای درس، جواب استفتا و حضور در شورای استفتا تا زمان رحلت امام خوئی، ایشان ده‌ها جلد کتاب را تألیف نموده است.

ایشان تألیفات زیادی به زبان عربی دارد که برخی از آن‌ها به زبان‌های دیگر نیز ترجمه شده است. از آن‌جا که آثار او در عربی نگارش یافته است، فارسی‌زبانان کمتر با آثار ایشان آشنا هستند. تاکنون بیش از ده‌ها جلد کتاب از آثار ایشان چاپ شده و آثار زیادی نیز وجود دارد که به چاپ نرسیده و یا آماده چاپ می‌باشد.

آثار چاپ شده

- محاضرات فی اصول الفقه؛ دوره خارج اصول آیةالله خوئی که پنج جلد آن چاپ شده است. (مجموعاً ده جلد می‌باشد).
- المباحث الاصولیه؛ (چهارده جلد) که تاکنون یازده جلد از این کتاب چاپ شده است.
- تعالیق مبسوطه علی العروة الوثقی؛ (ده جلد).
- الاراضی؛ (این کتاب در مورد زمین‌های موات، معادن، جنگل‌ها، مراتع، آب و... بحث کرده است).
- منهج الصالحین؛ در سه جلد؛ (شامل یک دوره فقه نیمه استدلالی).

- الانموذج فی منهج الحكومة الاسلاميه؛ (در مورد حکومت اسلامی و ولایت فقیه می باشد این کتاب به زبان فارسی نیز ترجمه شده است).
- موقع الميرثة فی النظام السياسی الاسلامی؛ (این کتاب به زبان انگلیسی و فارسی نیز ترجمه شده است و در باره جایگاه زن در نظام سیاسی اسلام بحث کرده است).
- مناسك حج؛ (به زبان عربی و زبان فارسی).
- بیانات و توجیهات؛ مجموعه ای از سخنان سیاسی و دینی آیه الله فیاض است که در یک جلد گردآوری شده و بارها از سوی دفتر ایشان چاپ گردیده است.
- توضیح المسائل؛
- منتخب توضیح المسائل؛
- المسائل المستحدثة؛
- المختصر فی الحیاة العلمیه للسید الخوئی؛ (زندگی نامه مرحوم خوئی).
- مسائل طبیه؛
- النظرة الخاطفة فی الاجتهاد؛ (این کتاب در مورد اجتهاد می باشد).
- مائة سؤال حول الکتاب، و الكتابة و المکتبات؛ (این کتاب در مورد حق تألیف و مؤلف می باشد).
- احکام البنوک؛ (این کتاب در مورد احکام بانک و مسائل مرتبط با آن و همچنین درباره جایگزین های سیستم بانک ربوی مطالبی را ارائه می کند).

می‌آید که تخصص آیة‌الله فیاض در حوزه اصول و فقه می‌باشد، اما ایشان در کنار اصول و فقه، در مورد مسائل سیاسی و اقتصادی نیز مطالبی را نگاشته است که در این جا اندیشه اقتصادی ایشان را به صورت گذرا با هم مرور می‌کنیم.

نگاهی بر اندیشه اقتصادی آیة‌الله فیاض

اسلام در کنار مسائل عبادی، به مسائل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و در کنار مسائل اخروی به مسائل دنیوی نیز توجه دارد؛ به عبارت دیگر اسلام به نیازهای مادی و معنوی انسان هر دو توجه کرده و برای برآورده شدن آن‌ها برنامه‌های مفصل و کاملی را ارائه داده است. همه جانبه‌نگری اسلام باعث شده تا این دین جاودانه گردد و نقیصی در برنامه‌ها و آموزه‌های هماهنگ با فطرت آن مشاهده نگردد.

یکی از مسائل مهم در اسلام، اقتصاد است. در اسلام اقتصاد دارای ویژگی‌های خاص خود می‌باشد که با اقتصادهای رایج در دنیا - که عمدتاً در قالب نظام اقتصادی سرمایه‌داری و نظام اقتصادی سوسیالیستی مطرح است - متفاوت می‌باشد. آیة‌الله فیاض به این نکته توجه نموده و تفاوت نظام اقتصادی اسلام را با نظام‌های اقتصادی رایج در کشورهای غربی و شرقی این گونه بیان نموده است:

۱. اقتصاد اسلامی دارای ویژگی‌هایی است که با اقتصاد سرمایه‌داری و سوسیالیستی متفاوت است، ایشان معتقد است که اگر کسی از مبانی اقتصاد اسلامی اطلاع پیدا کند، آن را به عنوان یک مکتب اقتصادی مستقل از نظر ویژگی‌ها و اعتدال می‌یابد که در مقابل اقتصاد

سرمایه‌داری و سوسیالیستی قرار می‌گیرد و از لحاظ روحی و شکلی با آن دو مکتب اقتصادی متفاوت است.

اقتصاد سرمایه‌داری بر مبنای مالکیت فردی استوار است و مالکیت عمومی یعنی مالکیت دولت را به‌جز در موارد استثنائی نمی‌پذیرد.

اقتصاد سوسیالیستی بر مبنای مالکیت عمومی؛ یعنی مالکیت دولت استوار است و مالکیت خصوصی یعنی مالکیت فردی را به رسمیت نمی‌شناسد.

اقتصاد اسلامی بر مبنای مالکیت ترکیبی استوار است، زیرا اسلام همان‌گونه که مالکیت عمومی را به رسمیت می‌شناسد، همان‌طور مالکیت خصوصی را نیز به رسمیت می‌شناسد.^۱

آزادی فعالیت اقتصادی در چارچوب شرع

یکی از ویژگی‌های اقتصاد اسلامی این است که اقتصاد اسلامی در راستای یک هدف بزرگ است و خود، هدف نیست؛ از این رو هر معامله‌ای که برای انسان ضرر داشته باشد، در اسلام مجاز نیست. آیه‌الله فیاض در این مورد می‌نویسد:

باید توجه داشت که مبنای مالکیت خصوصی در اسلام بر مبنای آزادی اقتصادی در چارچوبی که شرع آن را اجازه داده، استوار است؛ به این معنا که مردم آزاداند تا در حوزه‌ای که از سوی شرع اجاز داده شده، هر نوع فعالیت اقتصادی را که بخواهند انجام دهند؛ بنابراین شخص اجازه

ندارد به فعالیت‌هایی که در شرع منع شده، مانند: معامله ربوی، تجارت شزاب، گوشت مردار [میتة] و گوشت خوک اقدام نماید و یا دست به احتکار، غش در معامله و مانند آن بزند.

به عبارت دیگر اسلام افراد جامعه اجازه داده تا آزادانه به فعالیت اقتصادی، تجاری و تبدیلی بپردازند و از ثروت طبیعی استفاده نمایند؛ اما باید در برابر کار و تلاش باشد که در راه به دست آوردن آن انجام می‌دهند، مانند احیای زمین، جمع آوری ثروت‌های منقول [حیازت]، انتقال آن از جای طبیعی‌شان و قرار دادن آن در حوزه و قلمرو خودشان، حال چه این کار به صورت مباشر و مستقیم انجام گیرد و چه به صورت غیر مستقیم.^۱

آیه الله فیاض در کتاب الاراضی خود نیز نقش کار و تلاش را متذکر شده می‌نویسد:

فرد در ثروت‌های طبیعی از قبیل حیوات، احیای موات، آب و... به اندازه کار و تلاش خود که برای به دست آوردن آن‌ها مبذول می‌دارد حق دارد؛ بنابراین انسان به هر اندازه که برای به دست آوردن ثروت‌های طبیعی تلاش کند، به همان اندازه می‌تواند از آن بهره‌برداری نماید.^۲ روشن است که در همه این موارد باید فعالیت‌های اقتصادی در آن حدودی باشد که شرع آن را اجازه داده است.^۳

از این جا روشن می‌شود که احیا و حیازت از اعمال انتفاعی است که

۱. همان.

۲. ر.ک: محمد اسحاق فیاض، الاراضی، ص ۳۹۳.

۳. همو، الامتدوج فی منهج الحكومة الاسلامیة، ص ۵۴.

دارای ارزش اقتصادی است و از اعمال احتکاری محسوب نمی‌شود، زیرا اعمال احتکاری آن‌جا است که فرد بر ثروت‌های طبیعی زیادی با قدرت، قهر و غلبه تسلط یابد، بدون این‌که کاری انجام داده باشد و یا برای آن تلاشی کرده باشد، زیرا اسلام این‌گونه تسلط یا ملک را به رسمیت نمی‌شناسد، بلکه زمانی آن را به رسمیت می‌شناسد که آن ثروت نتیجه کار و تلاش او باشد، زیرا هر کارگری نتیجه کار و تلاشش را مالک می‌شود و اسلام ملک و یا حتی را بدون کار به رسمیت نمی‌شناسد، به خاطر این‌که ارتباط فرد به این ثروت‌ها ناشی از کار، تلاش و مصرف نمودن پول در مسیر به دست آوردن آن از طریق احیا و حیا از حاصل می‌شود؛ هر چند آنچه را که جمع‌آوری نموده، بیشتر از نیازش باشد، زیرا قانون کلی چنین می‌گوید که هر فرد، مستحق نتیجه کار خود است و این ارتباط و مالکیت در اسلام با قهر و غلبه و بدون کار و تلاش و صرف مال حاصل نمی‌شود.^۱

از این‌جا ظاهر می‌شود که اسلام برای افراد جامعه انواع فعالیت‌های اقتصادی را در چارچوبی که خود اجازه داده، مجاز دانسته که افراد در آن چارچوب، به شرط این‌که آن فعالیت در شرع منع نشده باشد و تسلط بر ثروت‌های طبیعی از روی قهر و غلبه نباشد، آزادانه به فعالیت اقتصادی بپردازند.^۲

اقتصاد اسلامی مبتنی بر عدالت اجتماعی

یکی از ویژگی‌هایی که در اقتصاد اسلامی به چشم می‌خورد و به آن در اسلام تأکید فراوانی شده، تعدیل ثروت و کاهش و از بین بردن فاصله

طبقاتی است. این امر از راه پرداخت واجبات مالی از قبیل خمس، زکات و همچنین دادن صدقات و تشویق به تعاون و دیگر یاری و کمک به فقرا و نیازمندان صورت می‌گیرد. از سوی دیگر بسیاری از محدودیت‌هایی که در شرع بیان گردیده، باز هم به خاطر برقراری عدالت اجتماعی است. آیه‌الله فیاض در این مورد می‌نویسد:

روشن است که محدودیت‌هایی که از جانب شارع مقدس در حوزه اقتصاد بیان گردیده، بدون دلیل نیست، بلکه هدف از آن تحقق عدالت و برابری بین طبقات جامعه است که بدون محدودیت مذکور محقق نمی‌شود.^۱

بنابراین می‌توان گفت که در اقتصاد اسلامی بر سه اصل عدالت، برابری و رفاه تأکید شده است. **نظارت دولت اسلامی بر بنگاه‌های اقتصادی**

آیه‌الله فیاض در مباحث اقتصادی اسلام مسئله نظارت دولت را مطرح می‌کند و معتقد است که در یک دولت اسلامی که در رأس آن ولی فقیه و حاکم شرع قرار داشته باشد، می‌تواند بر فعالیت‌های اقتصادی در کشور نظارت نماید. وی در این باره می‌نویسد:

از سوی دیگر، دولت وقتی اسلامی شد، حاکم شرع در آن - بر همه مؤسسات دولتی اعم از بخش‌های خصوصی و یا عمومی جهت حمایت مصالح عامه و محدود نمودن آزادی‌های افراد در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی تا جایی که به عدالت و برابری اجتماعی لطمه وارد نکند - حق اشراف و نظارت دارد.^۲

۱. همان.

۲. همان، ص ۵۸.

از مسائل و مشکلات اجتماعی و تنظیم روابط و مناسبات اقتصادی و از آن جمله بانکداری نقش بسیار اساسی و فوق‌العاده دارد. ایمان به حیات دیگر و جهان دیگر که یکی از اصول اعتقادات اسلامی است، سبب می‌شود معنای سود، زیان، مطلوبیت، خسارت و تجارت، نزد انسان عوض شود و مصادیق آن‌ها گسترش پیدا کند. دیگر برای چنین انسانی فقط سود و زیان در این دنیا مهم نیست، چون جهان دیگری را بعد از این جهان می‌بیند و به آن معتقد است و یقین دارد که آنچه را که در این جهان بدهد، ده برابر آن را در جهان دیگر به دست می‌آورد. این مسئله‌ای است که در آیات قرآن زیاد به چشم می‌خورد، خدا وقتی می‌خواهد با ما در مسائل مربوط به انفاق و عدالت‌های اجتماعی و تأمین‌های اجتماعی و زکوات و خدمات اجتماعی سخن بگوید، همیشه از این تعبیر استفاده می‌کند و می‌فرماید: این تجارت بالاتری است. گر چه در این دنیا چیزی را از دست می‌دهد، اما آنچه را در آخرت در عوض آن به دست می‌آورد بسیار بیشتر و بالاتر از چیزی است که از دست داده است.

جهان‌بینی اسلامی و دگرگونی در خواسته‌های انسان

باور به خدا و روز جزا موجب می‌شود تا خواسته‌ها و مطلوبیت‌های انسان عوض شود، مطلوبیت‌ها در یک جامعه مؤمن در مطلوبیت‌هایی از قبیل لهو و لذت و نفع‌طلبی خلاصه نمی‌شود. مطلوبیت، مصادیق خیلی ارزنده‌تر و بالاتری پیدا می‌کند که همه مبتنی بر اعتقاد به جهان دیگر است، مفهوم و مصداق سود و زیان بر اساس اعتقاد به آخرت تعریف می‌شود.

نگاه متفاوت به مال و ثروت در اسلام

در جهان‌بینی اسلامی نگاه انسان به مال و ثروت نیز متفاوت است. اسلام مال را به عنوان مال خدا فرض می‌کند، سعی می‌کند این مفهوم مبنایی را در تمام دل‌ها جا بیندازد که این مال، مال شما نیست، بلکه مال خداست که به عنوان امانت در اختیار شما قرار گرفته است.

توجه به ارزش‌ها در نظام اقتصادی اسلام

ارزشی بودن اقتصاد اسلامی بسیار روشن است. یکی از هدف‌های مهم نظام اقتصاد اسلامی، برپایی عدل و قسط و به تعبیری، عدالت اجتماعی است. بخش وسیعی از مسائل اقتصادی اسلام را بحث عدالت اجتماعی و تامین‌های اجتماعی می‌گیرد. عدالت یک اصل است و یک هدف اقتصادی است و هرگاه روش و سیاست‌های اقتصادی جامعه در تضاد با عدالت قرار گرفت، عدالت مقدم است. ارزش‌ها تنها عدالت و قسط نیست؛ ارزش‌های اسلامی دیگری نیز مطرح است که آن‌ها هم باید به عنوان اساس مسائل اقتصادی مورد نظر قرار بگیرد. به طور کلی سیاست‌های اقتصادی باید ذیل ارزش‌های معنوی قرار گیرد. اقتصاد اسلامی به امور اقتصادی، نگاه اخلاقی دارد، اسلام وقتی می‌خواهد برای افراد وظایف اقتصادی قرار بدهد، وظیفه‌ای که نقش اقتصادی در جامعه در تولید یا توزیع ثروت دارد، سعی می‌کند این وظیفه را با یک ارزش اخلاقی و عبادی بیامیزد. مثلاً آنفاق که کاملاً کاربرد اقتصادی دارد و در توزیع مجدد ثروت و در تأمین اجتماعی و برقراری عدالت بسیار مؤثر است، آن قدر با مسائل عبادی و

معنوی آمیخته شده که صبغه اقتصادی آن را تحت الشعاع قرار داده است. در انفاق شرط است که مانند زکات و خمس با قصد قربت و عبادت و بدون منت داده شود.

یکی از موضوعات و شاخه‌های مطرح در اقتصاد، بانکداری است که امروزه تبدیل به یک بنگاه بزرگ اقتصادی در جهان گردیده است و در کشورهای اسلامی بانکداری با چالش‌های فراوانی روبه‌رو است، زیرا بانک‌ها در نظام سستی و رایج خود مبتنی بر نظام ربوی است که در اسلام ربا شدیداً نهی شده است. اثر پیش‌رو به طراحی بانکداری عاری از ربا پرداخته است که لازم است در این جا مروری به تاریخچه بانکداری داشته باشیم.

مروری بر تاریخچه، کارکرد، تکامل و مشکلات بانکداری

کلمه «بانک» از کلمه ایتالیایی بانکو (banco) یا بنچ (bench) به معنای صندلی گرفته شده است. بانکو صندلی‌ای بوده که در آن جا افرادی می‌نشستند و پول نزول داده، به انجام معامله می‌پرداخته‌اند. این کلمه طی سال‌ها تغییر و تکامل یافت تا این‌که امروزه به بانک‌های رایج اطلاق می‌گردد.

تاریخچه بانک به زمان‌های خیلی دور برمی‌گردد و حتی می‌توان تاریخچه بانکداری را به قرن‌ها پیش از میلاد مسیح برگرداند که مردم یونان، روم، بابل و چین در معابد خودشان - که در واقع اماکنی مورد اعتماد و اطمینان بود - حفظ و نگهداری اموالشان را به روحانیون می‌سپردند. به

حسب نیاز افراد آن دوره، با قرض دادن اجناس موجود در خزانة، برای مدتی محدود به مردم کمک می کردند.^۱ پس از آن، مؤسسات خصوصی به فکر افتادند که جایگاهی برای اعتماد مردم ایجاد کنند و چون در برابر سپرده‌ای که مردم به آن‌ها می دادند سود می پرداختند، در یک نوع رقابت با معابد قرار گرفتند.

در زمان‌های گذشته که پول رایج میان همه ملل طلا و نقره بود، به علت این که نگهداری حجم زیادی از طلا و نقره مشکل بود، صرافی‌ها با گرفتن طلا و نقره از پولدارها و پرداخت بهره به آن‌ها و اعطای این طلا و نقره به فقرا و احياناً اخذ بهره، اقدام به تشکیل اولین بانک به صورت یک صرافی ساده کردند. صراف‌ها ابتدا برای نگهداری طلا و نقره به فرد امانت‌گذار یک حواله می دادند که این حواله‌ها بعدها در جامعه به عنوان نماینده طلا و نقره اعتبار پیدا کرد و باعث ظهور اسکناس نیز شد.

از بانک‌های قدیمی می توان به بانک «آمستردام» تأسیس ۱۶۰۹ م و بانک «ونیز»، بانک انگلستان ۱۶۹۴ م نام برد؛ البته بانک‌های اولیه بیشتر به منظور وام دادن به عموم (مانند بانک ونیز) ایجاد می شدند که برخی نیز مثل بانک آمستردام فقط سپرده می پذیرفتند.

بانک، سرمایه‌ها را براساس قواعد از پیش توافق شده و با مدیریت اعضای هیئت مدیره بانک، سرمایه‌گذاری می کند. البته این مدیریت در سود و زیان سرمایه‌گزاری شریک است. تضاد آشکار در بین بانک‌های

موجود و بانک‌های اسلامی، در زمینه فعالیت‌های بانکداری، اعمال بهره‌های ثابت در قبال دریافت وثیقه و دریافت بهره ثابت توسط سپرده‌گذار، بدون اعتنا به سود و زیان پروژه می‌باشد. خسارت‌ها و جریمه‌های کارت‌های اعتباری چه یک شرکت باشد، چه بانک، با اعمال بهره‌های گزاف باعث می‌شود، سپرده‌گذاران هزینه بسیار زیادی بپردازند، ولی در اسلام بر مشارکت با حفظ برابری شرایط و با توجه به اشتراک در سود و زیان تأکید شده است.

بانک الکترونیکی

زمان شروع پرداخت الکترونیکی در دنیا به سال ۱۹۱۸ م برمی‌گردد؛ یعنی هنگامی که بانک‌های فدرال رزرو آمریکا به انتقال وجوه از طریق تلگراف می‌پرداختند.

اینترنت در سال ۱۹۷۰ توسط متخصصین دانشگاهی، به منظور اشتراک دریافت‌ها توسعه یافت و تا سال ۱۹۹۳، محبوبیت اینترنت برای عموم و به‌ویژه تجاری که امید به گسترش مشتریان‌شان داشتند، افزایش پیدا کرد. عواملی که بانک‌داران را به سمت اینترنت متوجه ساخت، عبارت بود از: مواجه شدن با مبالغ هنگفت، سهولت، سرعت، گسترش ارائه خدمات بانکی به مشتریان و رقابت بین غیر بانکی‌ها. در سال ۱۹۹۴، بانک‌ها شروع به کاوش در اینترنت کردند تا به عنوان یک سیستم تحویل داری پیشنهادی برای محصولات و خدماتشان، از بانکداری اینترنتی استفاده کنند. این نوع بانک برای هر تراکنشی قیمت کمتری را از بانک‌های شعبه‌دار پیشنهاد کرد.

بیشتری نشان داد. تا ژانویه ۱۹۹۵، فقط ۲۴ بانک بر روی شبکه اینترنت وجود داشت، اما به فاصله یک سال، هشتصد بانک به این تعداد افزوده شد، و اکنون بانک الکترونیکی در دنیا به صورت یک امر عادی در آمده که بسیاری از معاملات کلان با تبدیل ارقام از سوی بانک‌های الکترونیکی انجام می‌شود.

بانکداری در کشورهای اسلامی و مشکلات فرارو

یکی از مهم‌ترین نهادهایی که در جامعه امروز وجود دارد، بانک است. بانک‌ها امروزه کارکردهای متنوع و مختلفی دارند که با سایر نهادهای اجتماعی و اقتصادی دست به دست هم داده، به زندگی افراد جامعه سروسامان می‌دهند. بانک هر چند با مفهوم پول گره محکمی خورده، اما بانک‌ها برای هدایت سرمایه به سوی تولید و کارهای خدماتی نیز نقش دارند و چنین به نظر می‌رسد که بانک‌ها امروزه نقش واسطه‌گری را که در گذشته داشتند، از دست داده‌اند و اکنون به صورت یک بنگاه اقتصادی تبدیل گردیده‌اند که کارکرد اقتصادی چشمگیری دارند و بسان قلبی می‌مانند که در رگ‌های جامعه، پول و محصولات منتج از آن را به جریان می‌اندازند. هرگونه تغییر و نابسامانی این قلب می‌تواند جامعه را فلج کند. این نهاد عظیم و قدرت‌مند در تمام جوامع پیشرفته و عقب افتاده به عنوان قدرت نفوذ، اقتدار و یا هر عامل قدرت در تمامی جوامع نقش بازی می‌کند. متأسفانه بانک‌ها در کشورهای غربی در خدمت سرمایه‌داران است و با ترویج ربا هر روز فاصله طبقاتی را بیشتر می‌کنند و در کشورهای اسلامی نیز این مشکل وجود دارد و هنوز با وجودی که

حرمت ربا از مسلمات دین اسلام است، در کشورهای اسلامی سیستم بانک ربوی حاکم است که این امر باعث شده، حتی افراد مؤمن و متدین نیز در دام بانکداری ربوی بیفتند و در نتیجه از سود حاصل آن برای خود و فرزندان خود غذا تهیه نمایند و نطفه‌های نسل آینده از این‌گونه غذاهای شبهه‌ناک بسته گردد و این چرخه هم‌چنان به صورت پیوسته ادامه پیدا کند.

هرچند در سطح نظری کارهای زیادی صورت گرفته است. در رأس آن می‌توان از کتاب ارزشمند شهید محمدباقر صدر یاد کرد که وی سال‌ها قبل کتاب بانکداری بدون ربا را نوشت و در آن نظام بانکی بدون ربا را بررسی کرد، اما در عمل تاکنون نظام بانکداری بدون ربا به صورت عملی پیاده نشده است. کتاب پیش رو نیز حرکتی مقدس، جهت زدودن ربا از بانک‌هاست که کار ارزشمندی است و برای آشنایی با کتاب نگاهی اجمالی به آن می‌اندازیم.

نیم‌نگاهی به کتاب احکام البنوک

کتاب احکام البنوک بنا به درخواست برخی از مقلدان حضرت آیه‌الله العظمی فیاض - دام ظلّه - نوشته شده است. یکی از مقلدان ایشان که کارمند بانک است، در ضمن نامه‌ای مفصل از آیه‌الله فیاض خواسته تا وی درباره بانکداری و کار در بانک‌های امروزی نظریات فقهی خود را بیان نماید.

کتاب احکام البنوک از دو بخش عمده تشکیل شده که در بخش اول، مؤلف آن به اصلاح بانک ربوی و ارائه پیشنهادهاى جایگزین جهت رهایی

از ربا می‌پردازد و در کل، مؤلف محترم شش جایگزین را برای رهایی از ربا پیشنهاد می‌کند که هم از نظر اسلامی و فقهی مشکلی ندارد و هم از کارکرد بانک چیزی کاسته نمی‌شود. آن جایگزین‌ها به ترتیب عبارت است از: عقد مضاربه، عقد مشارکت، عقد مرابحه، عقد وکالت، عقد سلم، فروش پول نقدی معین و مشخص به مثل آن به صورت کلی در ذمه و مانند آن.

در بخش دوم، مؤلف به خدمات بانکی می‌پردازد و احکام فقهی خدمات بانکی را بیان می‌کند؛ از قبیل: بیمه، سهام، بورس، اسناد بازرگانی، معامله ارز، سفته، انواع حساب بانکی، انواع کارت‌های اعتباری، انواع سپرده‌گذاری و....

ممکن است این سؤال به ذهن خواننده مطرح گردد که آیا عملیاتی کردن این جایگزین‌ها که در بخش اول کتاب آمده، ممکن است؟ آیه‌الله فیاض در کتاب احکام البنوك به این پرسش پاسخ داده و می‌نویسد: جایگزین‌هایی را که متذکر شدیم، عملیاتی کردن آن در بانک به عنوان جایگزین سیستم سنتی ربوی به صورت عملی ممکن است و نقش همه این جایگزین‌ها در رشد اقتصادی و حرکت تجاری، صنعتی، کشاورزی و مانند آن، کمتر از قرض ربوی در آن‌ها نیست، از این جاست که اسلام از سویی به شکل جدی و قاطع نظام ربوی را از اقتصاد اسلامی نصاً و روحاً الغا کرده و از سوی دیگر، به همان اندازه که در نظام اقتصادی به جنبه مادی تأکید ورزیده، به جنبه معنوی اهمیت داده است، زیرا اسلام تنها دینی است که انسان را به قدرت‌های نفسی و ملکات فاضله و اخلاق عالی برای درمان مشکلات بزرگ و پیچیده انسان در عرصه‌های مختلف زندگی

فردی، خانوادگی و اجتماعی مجهز می‌سازد. اسلام بین انگیزه‌های ذاتی و میل‌های طبیعی انسان و مصالح بزرگ وی ارتباط برقرار می‌کند؛ این مصالح بزرگ عبارت است از عدالت اجتماعی که اسلام به ایجاد عدالت اجتماعی و ایجاد مدینه فاضله اهتمام ورزیده است؛ بنابراین دین اسلام وسیله منحصر به فردی برای حل تناقضات بین انگیزه‌های ذاتی وی در راستای مصالح شخصی و بین انگیزه‌های وی در راستای مصالح اجتماعی است. دین اسلام، انسان را به قدرت‌های غریزه دین و انگیزه‌هایی که در قالب ایمان به خداست، مجهز می‌سازد و به این صورت مصالح عمومی جامعه انسانی مطابق میل‌های طبیعی و انگیزه‌های ذاتی وی تنظیم می‌گردد. از این جاست که انسان مسلمان به حکم غریزه دین - که به عنوان میل ذاتی وی گردیده است - حاضر است با علاقه و عشق زیاد بهترین چیزی را که در اختیار دارد، تقدیم کند و این است معنای این که دین اسلام می‌تواند مشکل بزرگ انسان را حل کند.

عملیاتی کردن این جایگزین‌ها به صورت عملی، وابسته به چند عامل است:

- عامل نفسی و درونی که مسلمانان به حکم ضرورت تبعیت آن‌ها از دین اسلام و مسئولیت آن‌ها در برابر خداوند متعال ملزم‌اند تا این جایگزین‌ها را در راستای بانکداری به جای نظام سنتی ربوی - که به ضرورت شرعی حرام شمرده شده - به کار گیرند.

- عملیاتی کردن این جایگزین‌ها به صورت عملی در نظام بانکداری بدون ربا به جای نظام سنتی ربوی در بانک‌ها بر اصالت فکری مسلمانان و قانون مستقل آن‌ها - که برگرفته شده از کتاب و سنت است - دلالت می‌کند

و از سوی دیگر این جایگزین‌ها بر نظام اقتصادی اسلامی در حدود دایره شرع دلالت می‌کند.

نقش این جایگزین‌ها در حرکات تجاری، صنعتی و کشاورزی کمتر از نقش قرض‌های ربایی نیست.

محمد جواد برهانی (بابه)

قم ۱۳۸۸/۸/۱۳

www.ketab.ir